

ГРАФИЧАРИ У ДАНИМА УЖИЧКЕ РЕПУБЛИКЕ

Одмах по ослобођењу Ужица, руководство Окружног комитета КПЈ и Ужичког партизанског одреда приступили су покретању партизанске штампе. То је и разумљиво када се има у виду значај штампе, посебно у тадашњим условима, када је требало радити на брзом ширењу истине о циљевима народноослободилачке борбе и утицати на сваког поштеног грађанина да прикључи тој борби.

Почетак је био врло скроман. Почело се са штампањем плаката и првим саопштењима грађанству, а онда одмах потом на припремање за штампање листа који ће покривати територију ослобођеног ужичког округа. Захваљујући Душану Недељковићу, Жики Аврамовићу и другима, који су за врло кратко време обезбедили новинарске чланке, и брзом Окупљању нас графичара, могло се постићи да шестог дана по ослобођењу Ужица, то јест 1. октобра, изађе из штампе први број листа „Вести“, што је, свакако, тада представљало велики успех.

После немачког бомбардовања Фабрике оружја и муниције у Крчагову, као и све чешћих авионских надлетања града, створена је претпоставка да једнога дана може доћи до уништења штампарија. Стога се убрзо почело размишљати о потреби њиховог измештања у банчине просторије у Коштици. У Ужицу су до тада постојале приватне штампарије Љубомира Романовића и Здравка Милошевића. Обе су мобилисане за потребе партизанске штампарије. Тада је штампарија Романовића пребачена у Коштицу, док је штампарија Милошевића наставила рад у дотадашњим просторијама. Премештање у Коштицу је обављено ангажовањем стручних монтера Ткачке радионице Венцеслава Кинцлера и Јанка Василића, који су демонтирали и поново монтирали штампарске машине у најкраћем могућем року и потпуно успешно.

Измештање штампарије било је од огромног значаја, јер су створени далеко повољнији и безбеднији услови за рад, особито просторији. То се показало нарочито у каснијој организацији, када је због повећаног обима штампе дошло до знатног повећања људства и концентрације графичке опреме.

Ослобођењем веће територије, Ужице постаје центар из кога се руководи устанком на широј територији Јушславије. Самим тим, и графички капацитети партизанске штампарије добијају још већи значај. Лист „Вести“, који је до тада штампан у 15 бројева, престао је излазити 18. октобра 1941. године, а у међувремену вршене су интензивне припреме за штампање „Борбе“ органа Комунистичке партије Југославије. Први број „Борбе“ изашао је 19. октобра 1941. године. „Борба“ је тада излазила три пута недељно на великом формату. У тако значајном партизанском гласилу сарађивали су врсни познаваоци новинарства: Душан Недељковић, Владимир Дедијер, Маријан Стилиновић, Митра Митровић, Милорад Гајић и други. Њихова богата искуства представљала су нам драгоцену помоћ да сваки број листа правремено одштампамо.

Поред „Борбе“, упоредо смо штампали и друга издања, као што су „Билтен“ Врховног штаба ПОЈ, плакате, прогласе и брошуре, а пред крај Ужичке републике штампана су и два броја „Омладинске борбе“, коју је уређивао Јурица Рибар, као и делови Историје СКП (б), до тада штампане у Чачку. Тако обиман новинско-издавачки програм захтевао је брзо решавање основних питања значајних за производњу, као што су папир, графички стручњаци и допремање неких машина. Први значајан корак у решавању ових проблема представљало је обезбеђење папира. Врло брзо је доведено неколико вагона квалитетног папира из Фабрике хартије у Чачку. Такође је из Чачка допремљена једна штампарска машина и машина за повез брошура и прекомандована су три стручна графичара. Поред њих убрзо су почели пристизати графичари још из неких одреда. Из града је распоређено око тридесет омладинаца — ученика, који су радили на савијању и експедовању „Борбе“ и остале штампе. Тако је партизански графички колектив у Ужицу (без графичара Чачка и Горњег Милановца, који су такође штампали за потребе својих одреда) израстао у право предузеће, које је било у стању да извршава доста сложене производне задатке. Колектив је могао имати око 60 људи, а догле су обе ужичке штампарије имале око 12 радника и ученика. Може се замислити како је сложена била улога руководиоца штампарије Милована Поповића Црног, који је увео такву организацију рада да смо постизали велики учинак. За разлику од наших ранијих еснафских навика да свако ради ове фазе (слог, штампу, повез), тада смо приступили подели рада па се знало ко ће радити на ручном слагању и растурању слога, ко на штампарским машинама, на повезу, итд.

У нараслом графичком колективу, основни костур сачињавали су ужички графичари, који су служили за пример осталима. Политички утицај Паргије осећао се и међу нама графичарима. Посебна пажња била је посвећена политичкој изградњи, разви-

јању другарства и јединства међу колегама, особито између ученика и старијих другова. У таквом раду изузетан дар показивао је Милован Поповић Црни, који је уживао пуне симпатије млађих колега и ученика. Он је још у јулу 1941. године у сарадњи с млађим графичарима и ученицима усред бела дана, упоредо са штампањем окупаторских плаката, организовао штампање партијских летака.

Сва издања штампана у данима Ужичке републике имала су прилично велике тираже („Борба“ 10.000, „Билтен“ 15—20.000, „Омладинока борба“ 10.000 примерака, итд.). То је и разумљиво пошто су имали шири југословенски значај. Посебно се сећам Прогласа ЦК КПЈ поводом прославе 24-годишњице октобарске револуције, који је штампан на већем формату, у десетине хиљада примерака на кулер-хартији различитих боја.

Сва штампа је курироким каналима одлазила у многе крајеве Југославије.

Цео овај обиман програм штампаних издања рађен је искључиво ручним слотом, јер до рата у западној Србији ни један штампар није имао машину за слагање. То је захтевало од свих нас изузетно залагање и огроман радни напор. У просеку смо ради«и дневно 12—14 часова. За умор нисмо знали. Парола „Све за фронт“ имала је изузетну мобилизаторку моћ.

Сећам се веома добро квалитета штампе, успелих ликовних решења, и партизанског решавања проблема несташице боје и сл.

Пре рата у Србији, осим Беотрада, ни једна се штампарија није бавила израдом цинканих клишеа. И поред тога, квалитет партизанске штампе био је на висини захваљујући њеном ликовном обогаћивању, у чему су учествовали Пиво Караматијевић, Драгољуб Вуксановић, Чедомир Јевтовић и други. Они су ручним радом на линолеуму резали клишеа. Посебно су обогатили бројним ликовним прилозима свечани број „Борбе“, посвећен 24-годишњици октобарске револуције. Изузетно је овај број штампан на 16 страна у двобојној штампи и за, тадашње услове представљао је наше највеће графичко и новинарско остварење. Постигнути успех обележен је скромном заједничком вечером новинара и графичара.

Посебно високу оцену ликовног стваралаштва заслужују плакати штампани на великом формату: „У борбу против окупатора“, „Пази, петоклонаш вреба“. Први плакат био је мобилизацијског карактера, а код другог идеја за садржај била је издаја.

Свакодневним штампањем великих тиража потрошили смо и онако скромне залихе боје. Претила је опасност да престанемо са штампањем. Београд, као једини снабдевач бојом, био је далеко и тешко доступан. Решење је нашао професор Павле Савић. Иако сам више година непосредно радио са штампарском бојом, нисам имао никаквог знања о њеној производњи. Стицајем окол-

ности постао сам професоров асистент у покушајима справљања штампарске боје. Најпре омо покушали добити фину чађ на тај начин што смо један велики дрвени сандук обложили народним платном нопод кога омо запалили борове пањеве. По платну се брзо почела хватати изузетно фина чађ, али на жалост, не дуго. Дуноу је ветар, распалио ватру и тако је дошло до бржег сагоревања луча, при чему се запалило платно, а затим и цео сандук. Овај екперимент је пропао. За поновни покушај нисмо имали времена па је професор Савић одлучио да пронађе други начин. Тај други начин био је знатно успешнији јер смо користили готову чађ од сагорелог буковог дрвета, прооејали је на најфинијем ситу да бисмо добили што финији пигмент, који смо потом мешали са ланеним уљем и сикативима, којима се постиже одређеи степен вискозитета и сушивости. Захваљујући професору Савићу, штампарска производња је и даље нормално текла све док у међувремену курирским везама нисмо добили оригиналну штампароку боју из Беотрада. На сличан начин професор нам је са успехом помогао у још једном случају, који је такође имао везе са хемијом. Радило се о неопходности поновног преливања ваљка, комоћу којих се наносио одређени слој боје на слова да би се направио отисак на папиру. Ова омеса, поред осталог, садржавала је у себи у каучук. Мада смо у преливању ваљка и ми имали некаквог искуства, професорово искуство је нарочито било корисно јер се радило о новој рецептури, везаној за потребу каучука.

У граду је постојао организован свакодневни ботат културно-уметнички живот. Нама графичарима, због велике ангажованости на послу, ретко се пружала прилика да присуствујемо некој приредби или манифестационом окупу, али смо зато због природе посла били у могућности да међу првима будемо обавештени о стању на фронтима и о свим осталим догађајима у свету.

Пошто смо сачињавали радну партизанску јединицу у саставу Радничког батаљона, имали смо повремене политичке и радне састанке. Са организованом колективном исхраном, становањем и личним наоружањем сачињавали смо праву војну јединицу. Радничка војна јединица били смо нарочито у моментима када су четничке снаге покушавале да угрозе Ужице. У тим тренуцима заједно са осталим радницима штитили смо град од њихових насртаја.

Захваљујући доброј организованости, великој будности и оданости могли смо несметано радити до последњег дана Ужичке републике. За то време одштампали смо милионе примерака новина, брошура, плаката, прогласа, летака и разних образаца. Већина графичара је дала своје животе у партизанским јединицама, затворима, логорима или у послератној изградњи. Мањи број и данас су живи.

Тома БАБИЋ